УДК 1:316.3:004.9

ТКАЧЕНКО Олександр *– кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (tkacenkoaleksandr1928@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0674-0144

ВОЛОГІН Юрій – *аспірант кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (vologin89@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0009-0002-0567-1770

БОГДАНОВИЧ Іван *– аспірант кафедри філософії, соціології та політології імені професора Валерія Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська область, Україна, індекс 82100 (imb19982001@gmail.com)*

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4700.47.10

Бібліографічний опис статті: Ткаченко, О., Вологін, Ю., Богданович, І. (2023). Людина в просторі новітніх технологій: діалектика суб'єкта та об'єкта. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»,* № 47, 157–177, doi: https://doi.org/10.24919/2522-4700.47.10

ЛЮДИНА В ПРОСТОРІ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ: ДІАЛЕКТИКА СУБ'ЄКТА ТА ОБ'ЄКТА

Анотація. Метою *статті є аналіз взаємодії новітніх технологій і людини в контексті діалектики суб'єкта та об'єкта як фундаментального філософського принципу, обґрунтування можливостей розв'язання проблем і суперечностей, які при цьому виникають.* ***Методологія****. Засобами досягнення поставленої мети постає сама діалектика, виражена через необхідні категоріальні*

© Ткаченко Олександр, Вологін Юрій, Богданович Іван, 2023

зв'язки. Поєднання методів філософської антропології, філософії техніки та технологій дало змогу звернути увагу на важливі аспекти ситуації людини в технологічному середовищі. ***Наукова новизна.*** *Ситуацію перебування людини в технологічній реальності, на наш погляд, не можна зводити або до суб'єктивного, або до об'єктивного, адже є небезпека усунення не тільки протилежного поняття, але і руйнування того поняття, до якого все зводиться. Відносини між людьми, технологіями і світом потрібно розуміти як симбіотичні та опосередковані, а не розділені та інструментальні. Розв'язання проблеми становлення суб'єктності розвитку людства повинно спиратись на культуру проєктування «людиновимірних систем». Тенденції приниження вартостей суб'єкта в людині створює її «одномірність», яка або блокує процеси вираження багатства суб'єктивного світу, або обмежує можливості розвитку особистості.* ***Висновки.*** *Хоч технологія являє собою складну систему, яка здатна до зміни об'єктів будь-якої природи, усвідомлена людська діяльність є істинним суб'єктом. Важливо розуміти, що матеріальність технологічної цивілізації не уневажнює її культурної, людської основи. Характеристики, які роблять нас особистостями будуть і надалі проявлятись в наших відносинах з технікою та сучасними технологіями, збереження стійкої рівноваги яких залежить тільки від людини.*

Ключові слова: *автономність, діяльність, людина, людиномірні системи, об'єкт, свідомість, суб'єкт, техніка, новітні технології, технологічний артефакт.*

TKACHENKO Oleksandr *– Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (tkacenkoaleksandr1928@gmail.com)*

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0674-0144

VOLOGIN Yury *– Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Professor Valerii Skotnyi, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (vologin89@ukr.net)*

ORCID: https://orcid.org/0009-0002-0567-1770

BOHDANOVICH Ivan *– Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology and Political Science named after Professor Valerii Skotnyi, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Lviv region, Ukraine, postal code 82100 (imb19982001@gmail.com)*

DOI: https://doi.org/10.24919/2522-4700.47.10

To cite this article: Tkachenko, O., Vologin, Yu., Bohdanovich, I. (2023). Lyudina v prostori novitnih tehnologiy: dialektika sub'ekta ta ob'ekta [Man in the space of the latest technologies: dialectics of subject and object]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filosofiia» – Human Studies. Series of «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, № 47, 157–177, doi: https://doi.org/10.24919/2522-4700.47.10

MAN IN THE SPACE OF THE LATEST TECHNOLOGIES: DIALECTICS OF SUBJECT AND OBJECT

Summary. The purpose *of the article is to analyze the interaction between the latest technologies and man in the context of the subject-object dialectics as a fundamental philosophical principle; to substantiate the possibilities to solve arising problems and contradictions.* ***Methodology****. The dialectics itself, expressed through the necessary categorical connections, appears as a means to achieve the set goal. The combination of the methods of philosophical anthropology, the philosophy of technology made it possible to focus on important aspects of the human situation in the technological environment.* ***Scientific novelty****. In our opinion, the place of a person in technological reality cannot be reduced either to the subjective or to the objective because there is danger of eliminating not only the opposite concept but also the destruction of the concept to which everything comes down. The relationship between people, technology, and the world needs to be understood as symbiotic and mediated, not separated and instrumental. Solving the problem of the formation of subjectivity in human development should be based on the culture of projecting "human-dimensional systems". The tendency to devalue the subject in a person creates his "one-dimensionality", which either blocks the processes of expressing the richness*

of the subjective world or limits the possibilities for personality development. ***Conclusions.*** *Despite the fact that technology is a complex system that is capable of changing objects of any nature, it is conscious human activity that is the true subject. It is important to understand that the material nature of technological civilization does not disregard its cultural, human basis. Those traits that make us human will continue to manifest themselves in our relationships with gadgets and modern technologies and an attempt to maintain a stable balance in these relationships depends solely on the man.*

Key words: *autonomy, activity, man, human-dimensional systems, object, consciousness, subject, technology, new technologies, technological artifact.*

Постановка проблеми. Особливістю третього тисячоліття є конвергенція новітніх технологій і пов'язані з цим процесом соціально-антропологічні трансформації. Панівною стає ідея про перетворення природних процесів в штучні; про створення таких неорганічних і біологічних формоутворень, які неможливі в самій природі; про втручання в тілесні і душевні рівні людини; про «вдосконалення людини» і створення «пост-людської» істоти; про «цифрове безсмертя», про можливість маніпулювання людською свідомістю та управління соціальними процесами та інш.

Внаслідок прагнення створити високотехнологічні пристрої, людиноподібних роботів відбувається розмивання меж між людиною і технологіями[1]. А спроби створення досконалого штучного інтелекту, деякі науковці розглядають як пошук «алгоритмів» інтелекту або навіть свідомості. Новітні технології перестають бути тільки засобами діяльності та претендують на статус до цього часу невідомих суб'єктів[2], які перетворюють індивіда в елемент техніки, в об'єкт впливу.

---

[1] Особливо актуальними в даному контексті стають проблеми правосуб'єктності роботів, які здатні здійснювати самостійні дії та адаптуватися до навколишнього середовища. Резолюція Європарламенту про громадянсько-правові норми стосовно робототехніки (2017) засвідчила, що проблема має не тільки наукове, але і практичне значення.

[2] Наприклад, полісуб'єктні (рефлексивно-активні) середовища, що здатні до самостійного розвитку.

Отже, технологічне оновлення[3], яке переживає сучасний світ і ми в ньому є настільки глибоким і серйозним, що вченні говорять не просто про історичні зміни, а про зміни антропологічні. Сучасність викликає людину в різноманітних її сутностях: тілесних, душевних, духовних на «поєдинок». І людина, в силу своєї відкритості, не може не прийняти ці виклики. Як і в будь-якому протистоянні, по-різному: втрачаючи частково чи повністю себе, або навпаки стверджуючи свої особистісні сутності. Зазначимо, що поняття «виклик» використовується в ціністно нейтральному сенсі, на відміну від таких понять як «загроза», «криза», «катастрофа».

На сьогодні центральним залишається питання про способи гармонійного співіснування новітніх технологій і людини, точніше, де і в якій формі буде проходити метафізична межа людина-техніка, чи залишиться місце культурі та людському в новій техногенній реальності.

Найбільша проблема, на наш погляд, полягає в тому, що ми маємо справу з парадоксальною (і разом з тим) закономірною ситуацією. З одного боку, людина в технологічному просторі стверджує себе як глобальний суб'єкт, демонструючи незалежність, творчість і т. п. З іншого, вона втрачає зв'язок з реальним життям. Вкорінюючись, наприклад, у віртуальному просторі, людина стає максимально відкритою і ризикує втратити суб'єктність. По-друге, те, що покликане зробити світ кращим, дати можливість людині вдосконалювати себе, створює виклики, ціна яким – поступовий процес «розлюднення». По-третє, могутність людини як суб'єкта технологічного середовища безпосередньо пов'язана з її вразливістю (Ткаченко, 2023) як об'єкта перед викликами новітніх технологій (біомедичних, цифрових, когнітивних та інш.), її піддатливість змінам, ранимість і одночасно жага до нового. По-четверте, сучасний технократичний світ пропонує безмежну кількість інформації, але одночасно пропонує дуже мало істинного і вічного, на що людина могла б покладатись. За словами К. Ясперса (2010), сьогодні ми живемо, відчуваючи неможливість знайти потрібну нам форму життя.

[3] Мовиться про нову інформаційно-технологічну парадигму, яка визначається через нано-, біо-, іфо-, когно-, соціо-технології (НБІКС).

«Все, що пов'язане з душевними переживаннями і вірою визнається тільки за умови корисності для мети, яка поставлена перед машиною. Людина сама стає одним із видів сировини, яка підлягає цілеспрямованій обробці. Тому той, хто раніше був субстанцією цілого і його сенсом – людина, – тепер стає засобом. Видимість людяності допускається, навіть може бути необхідною, на словах вона навіть оголошується головним, але коли вона заважає меті, на неї якнайрішучіше посягають» (Ясперс, 2010).

В запропонованій статті ми розглянемо один з аспектів методологічної площини проблеми, яка формує пізнавальні інструменти для осмислення та концептуалізації комплексу питань, які пов'язані з положенням людини в суспільстві високих технологій.

Метою статті є аналіз взаємодії новітніх технологій і людини в контексті діалектики суб'єкта та об'єкта як фундаментального філософського принципу, обґрунтування можливостей розв'язання проблем і суперечностей, які при цьому виникають.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перечитуючи Г. Гегеля, Н. Юхневич (2018) актуалізує питання діалектичності техніки та технологій. На її думку, поняття гегелівської філософії можуть бути по-новому використані в сучасних дискусіях про технологічні зміни. Через діалектичне мислення оцінка технічного прогресу є набагато об'єктивнішою (Yuchniewicz, 2018, p. 820). Згідно з Гегелем, кожен етап розвитку людства – це життя Духу в його самопізнанні й саморозумінні. Дух як суб'єкт визначає себе своїм суперечливим відношенням до об'єктивності і тільки в знятті протилежності суб'єкта та об'єкта можна побачити єдність поняття, яке є істиною. На основі цих та інших фундаментальних ідей Гегеля, Н. Юхневич звертає нашу увагу на декілька важливих моментів. По-перше, техніка – це «хитрість розуму[4]», але залишається запитання про те, який контроль може мати суб'єкт над цією хитрістю. По-друге, без технологічних об'єктів як інструментів неможливо зберегти

[4] «Розум є таким же хитрим, як і могутнім. Хитрість полягає взагалі в опосередкованій діяльності, яка, надавши об'єктам можливість діяти один на одного відповідно їх природі та виснажувати себе в процесі цього впливу, одночасно не втручаючись безпосередньо в цей процес, усе-таки реалізує тільки свою власну мету» (Гегель Г.В.Ф. Наука логіки).

культуру на кожному рівні її розвитку. В цьому сенсі інструмент є універсальним, тому що навчитись ним користуватись – це і є входження в культуру (Yuchniewicz, 2018, p. 820). Також, важливим для нашого дослідження є поняття «опосередкування» в філософії Гегеля, що дозволяє проаналізувати вплив техніки та технологій на людську поведінку з точки зору ролі, яку вони відіграють в відносинах між людиною і навколишнім світом[5].

Так, Арун Кумар Тріпаті (2009) виокремлює два виміри технічного опосередкування. По-перше, техніка та технології допомагають формувати те, як реальність може бути представлена людям, опосередковуючи людське сприйняття та інтерпретацію; по-друге, технології допомагають формувати те, як люди присутні в реальності, опосередковуючи людські дії та практики. «Перший вимір можна назвати герменевтичним тому, що він відображає значення й інтерпретацію; другий є прагматичним, оскільки пов'язаний з людською діяльністю» (Tripathi, 2009).

З початку XXI ст. проблемам суб'єкта і технологічного об'єкта присвячено багато праць як концептуального характеру, так і оглядово-критичних текстів. Особливо бурхливі дискусії по цій темі відбувалися у Франції[6], в яких брали участь Вінсент Декомб, Сандра Лог'є, Чарльз Лармор, Стефан Шов'є та інш. Зокрема, технологічний об'єкт не розглядається через опозиційність суб'єкту або взагалі стосовно суб'єкта як свого творця. Переглядаючи деякі антропологічні категорії, французькі філософи зосереджуються на взаємозв'язках технології з природним і людським світами з різних точок зору, які включають антропотехнологію, антропоцен, технологічні та життєві норми та інш (French Philosophy of Technology: Classical Readings and Contemporary Approaches, 2018**)**. Також, багатьох сучасних дослідників об'єднує думка про необхідність вироблення релевантних понять технологічного об'єкта через дослідження того, як технології пов'язані з нелюдськими сутностями.

---

[5] Взаємодія людина – технології – світ змінює всі три елементи. І, перш за все наше мислення.

[6] Проблема технологій з об'єктивних причин довгий час залишалася непомітною у французькій філософії. Попри те, що протягом XX ст. були розроблені певні погляди та концепції, «філософія технології» не стала однією із головних галузей філософії у французькому академічному середовищі.

На небезпеку відчуження науки й техніки від людини, наголошує В. Мельник (2011). На основі аналізу основних типів наукової раціональності[7], він робить висновок про те, що у XXI ст. наявні суперечності знімаються як результат «не заперечення розвитку людського у людині через технізацію її діяльності, а досягнення такого стану технізації соціальних процесів, коли техніка стає сферою реалізації сутнісних сил людини, розвитку творчого, гуманістичного начала у ній» (Мельник, 2011, с. 21).

Поняття суб'єкта в центрі уваги Вінсента Декомба (2004). Відомий французький філософ, бувши переконаним, що суперечки між прихильниками картезіанської традиції («друзями суб'єкта») і структуралістами, фройдистами, ніцшеанцями та іншими («критиками суб'єкта») були заплутаними і безкорисними, робить спробу заново систематично переосмислити філософські поняття суб'єкта і суб'єктивності. Також, до цього спонукала невпевненість Декомба, в тому, що є можливість пояснити, як суб'єкт повинен діяти і ким бути, щоб заслужити звання суб'єкта в нових історичних умовах. «Поки тривала Суперечка про суб'єкта... філософія як така, принаймні *сучасна* філософія, дотримувалась думки, що людина є суб'єкт: визнавати за людиною статус суб'єкта фактично означає признавати за філософією місію «осмислювати свій час», тобто формулювати суть і дух своєї епохи… Навпаки, ті, хто в цій Суперечці руйнував поняття людини-суб'єкта, повинні були заперечити у власних очах ідею філософської ілюзії. Не тільки набір догматів котроїсь єдиної школи, але ілюзію, що пов'язана з *філософією як такою*, із самою спробою філософії. Піддати критиці поняття суб'єкта неодмінно означає критикувати саму філософію...» (Descombes, 2004, p. 7).

На думку К. Федорової (2022), в контексті альтернативних антропоцентризму способів осмислення людини та техніки, «пошуки нової суб'єктної перспективи реалізуються реконструкцією статусу цифрових технологій, що зумовлює затребуваність

[7] Зокрема В. Мельник зазначає, що в ідеології постнекласичної раціональності «суб'єкт пізнання трансформується з пасивного «пізнавального відображувального дзеркала» в активно-селекційний та системоутворювальний чинник. У новій раціональності предметні визначення об'єктивної сфери містять також цільові й ціннісні установки суб'єкта пізнання» (Мельник, 2011, с. 17).

антропологічного апарату» (Федорова, 2022, с. 22). Дійсно, виклики, які пов'язані із нестримною технологізацією і цифровізацією людського існування виступають не тільки як загрози цьому існуванню, але, перш за все, як індикатори тієї обставини, що сьогодні все виразнішою стає необхідність осмислення тих онтологічних зсувів, на які неодноразово вказували мислителі минулого. Мовиться про розуміння людини і простору в якій вона перебуває як процес, тобто, з точки зору реалій, які не передбачають як остаточної фіксованості початкових умов, так і визначених кінцевих цілей або станів. І така інтелектуальна позиція потребує особливого концептуального і методологічного інтструментарію.

Зокрема, С. Мовчан, О. Чаплигін (2013) звертають увагу на ідеї М. Епштейна, який намагався закласти основи нового мислення, ґрунтуючись на багатоманітності можливих рішень, на вірогідності, можливості та потенційності. «На думку М. Епштейна, завдання філософії полягає не тільки в тому, щоб аналізувати, систематизувати й узагальнювати, як це було традиційно, але також у тому, щоб розширювати та примножувати «мірність» світу, його концептуальну різноманітність, що не може бути зведеною до одного зі світів» (Мовчан, Чаплигін, 2013, с. 66). Зокрема, такий підхід дозволяє розглядати парадигмальні зміни одночасно і як інтелектуальні технології, і як метод інтелектуальних технологій.

Виклад основного матеріалу. Продуктивним в дослідженні антропологічних викликів новітніх технологій, на наш погляд, є аналіз проблеми з точки зору діалектики суб'єкта та об'єкта**.** Категорії «суб'єкт» і «об'єкт» утворюють парну, біполярну категоріальну структуру, яка виражає сутність будь-якої людської діяльності[8].

В різноманітних філософських словниках пропонуються варіанти розуміння суб'єкта та об'єкта та їх взаємодію, які можна звести до трьох основних: в широкому значенні, в теорії пізнання та формальній логіці. Особливостями суб'єкта є свідомість, мислення; активність; воля (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 613), об'єкти наділяються кількісними вимірами. Пояснити зміну уявлень про сутність суб'єкта і об'єкта та їх взаємозв'язок

[8] Хоча сьогодні все частіше можна почути критиків діалектики, які, наприклад, пропонують використовувати ідеї тріалектики (суб'єкт-об'єкт-проєкт).

можна самою діалектичністю останніх. Коли ми починаємо думати про це, то розуміємо, що ці поняття взаємопов'язані. Іншими словами, суб'єкт не може існувати без відповідного об'єкта, тому що ми не зможемо говорити про суб'єкт. Так само об'єкт може називатися об'єктом тільки тому, що він знаходиться у відношенні до суб'єкта. «Принциповим означенням об'єкта є те, що він незалежно від своєї матеріальної чи ментальної природи стає в опозицію до суб'єкта, що, своєю чергу, є необхідною умовою самого існування суб'єкт-об'єктного відношення» (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 439). Необхідно звернути увагу на один з аспектів етимології цих понять. Переважно ми думаємо про суб'єкт та об'єкт як про іменник, тобто в їх номінальній формі. Але, латинський корінь «ject» в кожному слові означає «кидати», хоча спочатку ми можемо не пов'язувати діяльність із номінальною формою цих категорій. Будемо пам'ятати, що активність одного по відношенні до іншого так само є наявною і важливою, як і пасивне існування самих двох елементів.

Філософське розуміння проблеми суб'єкт-об'єктних відносин є не тільки фундаментальним теоретичним принципом, але має велике значення для практичного досвіду. Осягнення цього відношення на його глибинному рівні потребує точного розуміння того, яка діяльність відбувається між суб'єктом і об'єктом як єдиною реальністю. Це дійсно доходить до суті гегелівської філософії – тотожності мислення і буття і передбачає розгляд суб'єкта як свідомості, особливістю якої є *інтенціональність*. Гегель наголошує на тому, що важливим є не просто виробництво технічних артефактів, а діяльність, за допомогою якої розкривається людська культура. Отже, суб'єкт є не тільки суб'єктом свідомості і волі, але є суб'єктом діяльності, яка творить культурний світ суспільної людини[9].

Початково суб'єкт і об'єкт актуалізуються в ренесансній філософії, якій передувала антична суб'єктно-об'єктна дихотомія і, як наслідок, народження гносеологічного суб'єкта. В Новий час

[9] Представники сучасного функціоналізму намагаються уникнути філософського аналізу свідомості. Вони вважають, що ментальні та когнітивні властивості можна досліджувати безвідносно до їхніх фізичних, біологічних або духовних носіїв (онтологічна нейтральність), а діяльність свідомості, певні функції свідомості можуть бути реалізовані в різних носіях (аргумент множинної реалізації).

в суб'єкт перетворюється людина, а предмети, події, процеси, на які направлена її свідомість стають об'єктами. При цьому необхідно пам'ятати про двоїстість суб'єкта, який одночасно виступає також і в якості об'єкта в процесі самопізнання. Двоїстість відносин, яка онтологічно притаманна людській діяльності конкретно розгортається через внутрішню двоїстість суб'єкта та об'єкта.

Значущість цих категорій, починаючи з філософії XVII–XVIII століть зростає настільки, що епістемологія, досліджуючи пізнавальні можливості людини-суб'єкта, почала визначати розвиток новоєвропейської філософії[10].

Але така ідея суб'єкта приховувала в собі потенційну загрозу трансформації суб'єкта в субстанцію, в наслідок чого відбувається заміна буття-світу буттям людини. Причім небезпека полягала не в тому, що людина стає буттям (гуманістична парадигма), а в тому, що суб'єктність людини стає суб'єктивізмом і індивідуалізмом (антигуманізм). Адже «забуття» буття (в будь-якій його іпостасі) є запереченням самої людини. В контексті запропонованої теми, онтологічна проблема «забуття буття» набуває теоретичної та практичної актуальності. Наприклад, одна із небезпек сучасності – поступове витіснення віртуальною людиною людини реальної, внаслідок чого втрачається екзистенційний зв'язок як з буттям, так і з іншими людьми. «Поступово людський розум, захоплений жадобою влади, властивої його егоїстичної природи, став великим (?) завойовником і «підкорювачем» не тільки природи, а й самої людини. Сутність, центр людини перемістився з серця в голову, тим самим істотно змістився «центр ваги» людини, яка все більше *стала перетворюватися на біоробота*. Настала ера homo rationalis» (Шелковая, 2022, с. 105).

Надалі доля суб'єкта неодноразово і суттєво змінювалась[11], аж до його заперечення в філософії постмодернізму. Аналізуючи

---

[10] Людина-суб'єкт, образ якої склався на фоні гуманізму Нового часу, відповідає класичному етапу розвитку науки.

[11] «На зміну гносеології як домінанти модерного філософського дослідження приходить онтологія. Ця переорієнтація зумовлена тим, що у фокусі дослідження стає людина, її буття у світі. Зрозуміло, що для розкриття всього багатства світу людини аналізу лише гносеологічного суб'єкт-об'єктного відношення не досить. Тому цей поворот до онтології її буття у світі називають ще антропологічним поворотом у філософії» (Загороднюк, 2010, с. 117).

роботу Ж. Дельоза «Логіка смислу» (Logique du sens, 1969), С. Куцепал робить висновок про те, що в «онтологічних побудовах кінця XX ст. спостерігається тенденція «елімінації суб'єктивності», точніше елімінації підлягає індивідуальний людський суб'єкт, людина як «самість», «Я», особистість. Тому одним з основних понять у Ж. Дельоза виступає поняття світ, який характеризується як позбавлений суб'єктно-об'єктного відношення, а представляє собою так званий світ культури – рухливу множину «текстів», де губиться та розчиняється свідомість окремого індивіда та його діяльність» (Куцепал, 2013, с. 217).

І з цим важко не погодитись, адже людина, яка була заявлена в антропоцентричній традиції головним суб'єктом, не зуміла стати такою[12]. Класична раціоналізована модель світу виявилася не в змозі дати адекватну відповідь на виклики сучасності через абсолютизацію та універсалізацію своїх позицій, які подавались як непогрішно істинні та єдино правильні. З іншого боку «ієрархічне ускладнення технологічного світу, що відбулося, відобразило той факт, що сьогодні виживання людини не залежить від її індивідуальних інструментів, а існує тільки як частина техноценозу. Це ставить питання про можливу зміну антропоцентризму як парадигми на техноцентризм як систему переконань» (Papchenko, 2019).

Викликом парадигмі класичної раціональності стає посткласичний тип наукової раціональності, на основі якої сформувалась, наприклад, сучасна постнекласична кібернетика. Зокрема, спроби створення досконалого штучного інтелекту не тільки передбачають вирішення суто технічних завдань, але і на вищому рівні, вони є нашими (людськими) спробами рефлексії через створення власної подоби (інтелекту і навіть свідомості). Якщо кібернетику першого порядку можна схарактеризувати як кібернетику «систем, над якими спостерігають», то кібернетика другого порядку (кібернетика кібернетики) – це кібернетика «систем, які спостерігають». Тобто, в останній об'єкт стає також суб'єктом.

[12] Такі тенденції в розумінні суб'єкта і об'єкта, на наш погляд, пов'язані із основними типами наукової раціональності – від класичної до постнекласичної (посткритичної), на основі якої сформувалась сучасна постнекласична кібернетика.

Особливості такої раціональності XX–XXI ст. почали загрожувати ситуацією, коли «дух зводиться до здатності навчатися і виконувати корисні функції» (Ясперс, 2010). На превеликий жаль, використовуючи своє положення зіпсутий «натуралізмом» і «об'єктивізмом» раціоналізм зайняв місце диктатора. Все вбито розумом. Інструмент уразив по голові господаря – і уразив – все. І господар став дурним рабом (І. Ільїн). Що у цьому небезпечного? Поруч з розвитком науки і техніки йде байдужість до роздумів, тотальна бездумність[13], в наслідок чого людина починає заперечувати й відкидати глибокі роздуми над сенсом, який панує у світі, і, які власне і є її визначальною характеристикою. Ця дедалі більша бездумність має своєю основою процес деформації та знищення «нутра сучасної людини» (М. Ґайдеггер).

Отже, коли ми, в контексті проблеми суб'єкт-об'єктних відносин, розмірковуємо про загрози штучного інтелекту або загрози інформатизації тих чи інших процесів, то повинні усвідомлювати найголовнішу, на наш погляд, небезпеку. Не штучний інтелект, перетворюючись в суб'єкта стає загрозою для людини, а свідомість людини уподібнюється йому. Мовиться про кризу свідомості, коли звичайна людина все більше схожа на примітивну комп'ютерну програму порівняно зі складними програмами, які розробляють сучасні інженери.

На думку багатьох дослідників, сучасна ситуація – шлях до втрати значущості людини як суб'єкта буття, її перетворення в об'єкт управління та маніпулювання. «Сили, що у вигляді технічних засобів і пристосувань всюди і постійно абсорбують людину, а відповідно, зв'язують і притлумлюють її, вже давно не підвладні її волі й здатности людини що-небудь вирішувати, оскільки створені вони не нею» (Ґайдеггер, 1998).

Хоча, Ж. Сімондон закликав бути обережними до протиставлення людини й технічних об'єктів, які стали відповідальними за усі сьогоднішні негаразди. «Протиставлення техніки та культури, людини і машини є хибним і не має ніяких підстав. Воно відображає тільки невігластво або ресентимент. За гуманізмом (facile humanism) воно приховує реальність, яка наповнена

[13] М. Ґайдеггер пише про таке мислення як про «калькулятивне» мислення, «втечу від мислення».

людськими зусиллями та природними силами, яка складає світ технічних об'єктів, цих медіаторів між природою і людиною» (Simondon, 2001, p. 9).

Саме в такому сенсі технологія являє собою складну систему, визначальною особливістю якої «*є здатність* до *цілеспрямованої зміни об'єктів* будь-якої природи, ...оскільки сама створює засоби зміни і володіє ними», а також те, що вона має достатньо внутрішніх ресурсів для здійснення *цілеспрямованого саморозвитку*» (Мовчан, Чаплигін, 2013, с. 114). Завдяки цьому, технологія є *онтологічно найбільш самостійною формою змін* порівняно з наукою та технікою.

З точки зору відношення в діалектиці суб'єкта та об'єкта як певного сущого, а не тільки як предикату або логічної інстанції, техніка та технології постають як реальність, з одного боку, яка створена людиною, а з іншого, в яку вона сама занурена і яка трансформує її. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що розвиток нових технологій, зокрема, які пов'язані з поняттям штучного інтелекту можливо може привести не до «розлюднення» суб'єкта, чого багато-хто побоюється, а навпаки, до глибшого усвідомлення людиною самої себе – цього разу, через своє власне творіння. Це уможливлює створення концептуального апарату, який зорієнтований не на субстанціональне, а *на процесуальне бачення технічної реальності і людини в ній.* В цьому контексті цікавими постають ідеї Жильбера Сімондона (2007) і, зокрема, його ключовий концепт – поняття індивідуації, яке французький філософ застосовує не тільки до людини, але до інших форм буття – живих, неживих, соціальних і універсуму як відкритої системи. Оригінальність Ж. Сімондона полягає в тому, щоб піддати сумніву саму ідею принципу індивідуації в її історичній та філософській основі. Не будучи ні чистим об'єктом, ні чистим суб'єктом, кожна людина, згідно Ж, Сімондона, розкривається через доіндивідуальне як резервуар енергій, зусиль, і до якого неможливо застосувати процес опредметнення. І таке доіндивідуальне в процесі індивідуації не зникає, а продовжує діяти в людині, забезпечуючи її трансформації. Крім того, в самому понятті «доіндивідуальне» знімаються дихотомії суб'єктивне-об'єктивне, зовнішнє-внутрішнє, живе-неживе і т.п.

Як ми зазначали вище, важливим в діалектиці суб'єкта і об'єкта є поняття «відношення». Адже все, що існує знаходиться у відношенні, і це відношення є істиною (Г. Гегель). Амплітуда проявів людських відносин в умовах техногенної цивілізації є багатогранною. На першорядну важливість відносин (а не співвідносних інстанцій) вказують, наприклад, і творчість Г. Бейтсона, і ризома Ж. Делеза[14], і мережева парадигма Б. Латура. Актуалізуючи ідеї актор-мережевої теорії, С. Ганаба (2020) зазначає, що нові концептуальні способи розуміння зміни суспільних процесів володіють значним інноваційним потенціалом і відкривають інші можливості в соціальних науках і гуманітаристиці загалом. «Таке розуміння реалій сучасного соціального світу нівелює межу між матеріальним і духовним, людським і світом предметів тощо. Уведення в ранг повноправних соціальних акторів тварин, речей, явищ тощо вимагає осмислення їх як соціальних акторів, які здатні суттєво змінити соціальну картину й вплинути на природу, поведінку, думки людини» (Ганаба, 2020, с. 108).

Техніка та технології, на думку багатьох дослідників, потенційно підвищують автономність людини, пропонуючи нам досягати нових цілей і використовувати нові засоби. І «хоча загальновизнано, що технологія обтяжує буття та досягає цього обтяження шляхом об'єктивації, рідше визнається, що саме за допомогою об'єктивації ми маємо будь-яку надію на посилення нашої суб'єктивності, яка здається суперечливою в контексті зв'язку технології з об'єктивацією. Однак, у нас немає іншої можливості стверджувати своє буття, окрім як за допомогою об'єктивації; тобто присутність і вплив об'єктів повертаються до нас, що дозволяє нам визначити, ким ми є і що робимо» (Theodore John Rivers, 2019).

Отже, розв'язання проблеми становлення суб'єктності розвитку людства повинно спиратись на культуру проєктування «людиновимірних систем». Але водночас, перефразовуючи М. Гайдеґґера ми маємо змогу трактувати технологічні

[14] Концепт «ризоми» утверджує новий тип філософствування, коли одиничне, унікальне, стверджується шляхом множинності та невизначеності. Множинне не пов'язане більше з єдиним як суб'єктом і об'єктом.

артефакти як «щось, що не повинно заторкувати глибин нашої сутности. Можемо говорити «так», якщо йтиметься про необхідне застосування предметів техніки, а водночас сказати «ні», оскільки ми не дозволимо їм поглинути нас повністю – позбавити нас самих себе, призвести до розладу й спустошення нашого єства» (Гайдеґґер, 1998).

Сучасна ситуація, в якій перебуває людство визначає *відповідальність* людини за власне майбутнє, демонструє надзвичайно крихку рівновагу, яка відмежовує людину від подальших процесів її технологічних трансформацій.

Висновки. Значну частину філософських, соціальних і правових проблем, які постають в процесі динамічного розвитку нано-, біо-, іфо-, когно-, соціо-технологій (НБІКС), можна звести до відповіді на запитання: як визначати нові сутності в межах суб'єкт-об'єктної дихотомії? Зокрема, розмірковуючи з приводу запитання «хто (що) суб'єкт?», логічно відповісти на запитання про характеристики цього суб'єкта, способи його мислення (якщо воно є) і напрями діяльності або функціонування.

Ситуацію перебування людини в технологічній реальності, на наш погляд, не можна зводити або до суб'єктивного, або до об'єктивного, адже є небезпека усунення не тільки протилежного поняття, але і руйнування того поняття, до якого все зводиться. Відносини між людьми, технологіями та світом потрібно розуміти як симбіотичні та опосередковані, а не розділені та інструментальні.

В цьому контексті актуальним постають спроби при створенні систем (наприклад, віртуальної реальності) вийти за межі феноменальної моделі реальності, яка розділена на суб'єкт і об'єкт. Мовиться про пасивні системи, в яких все, що відчуває користувач поступово перетворюється в одну систему ідентифікації, в єдине «я», що наближається до меж феноменального світу (Metzinger, 2018).

Хоча технологія являє собою складну систему, яка здатна до зміни об'єктів будь-якої природи (тому, що сама створює засоби зміни і володіє ними), тільки *усвідомлена людська діяльність* є істинним суб'єктом. Важливо розуміти, що, матеріальність технологічної цивілізації не уневажнює її культурної, людської основи. Тенденції приниження вартостей суб'єкта в людині створює її

«одномірність», яка або блокує процеси вираження багатства суб'єктивного світу, або обмежує можливості розвитку особистості. На жаль, в цьому напрямку рухається ідеологія трансгуманізму, яка пропонує моделі переходу меж, які розрізнюють людину і постлюдину і яка стверджує необхідність фундаментальних змін характеристик людини за допомогою досягнень науки та техніки. Але небезпека навіть не в тому, що техніка та технології несуть смерть своєму творцю, а в тому, що вони заміщують людину, стають alter ego, стають більш досконалими і без людських вад. Не безпідставною є розповсюджена думка про те, що людина поступово може стати суб'єктивним артефактом нового технологічно вдосконаленого (перцептивно, когнітивно) людського суб'єкта. А може техніка претендує і на нашу здатність мислити? Чи можемо ми ще мислити без техніки, мислити не технічно?

Така перспектива технологічної реальності викликає занепокоєння, оскільки *відповідальність* за цей світ і те, що в ньому відбувається, і далі знаходиться в руках людей, а не технологій. І коли людина володіє силою (технікою та технологіями), за допомогою якої вона може панувати над світом і навіть може знищити людство та культуру, тоді все стає залежним від духовного стану людини, від того, в ім'я чого вона буде застосовувати цю силу, якого вона духу (М. Бердяєв). Характеристики, які роблять нас особистостями будуть і надалі проявлятись в наших відносинах з технікою та сучасними технологіями, збереження стійкої рівноваги яких залежить тільки від людини.

Подальші дослідження. Діалектика суб'єкт-об'єктних відносин безпосередньо пов'язана із системним підходом, який дозволяє розглянути сучасну людину і новітні технології як систему. Особливостями такої системи є складність, нелінійність, непрогнозованість, мінливість, адаптивність, синергічність, гнучкість, відкритість та інш. Також, важливим залишається питання про розрізнення суб'єкта та об'єкта як одна із проблем правового осмислення біотехнологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдеґґер М. Буття в околі речей. Возняк Т. Тексти та переклади. Х.: Фоліо, 1998. URL: https://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/text-i-perekl/kn3-heid2.htm (дата звернення: 12.06.2023).

2. Ганаба С. Евристичний потенціал ідей актор-мережевої теорії Б. Латура в розумінні змін і перспектив розвитку суспільства. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»,* 2020. № 41. С. 97–110. doi: https:// doi.org/10.24919/2522-4700.41.7

3. Загороднюк В. Антропологічний поворот і антиперсоналістські тенденції у сучасній філософії. *Філософсько-антропологічні читання : зб. наук. праць. Філософські діалоги.* Київ, 2010. Частина 1. С. 117–121.

4. Куцепал С. Світ Ж. Дельоза: ризома, сенс, нонсенс. *Гуманітарний вісник ЗДІА,* 2013. № 54. С. 216–223. doi: https://doi.org/10.30839/2072-794 1.2013.24217

5. Мельник В. Людиновимірність науки та її цивілізаційні виклики. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2011. Вип. 1. С. 9–22.

6. Мовчан С. П., Чаплигін О. К. Основи філософії техніки та технології : Навчальний посібник. Харків : Видавництво «Форт», 2013. 324 с.

7. Ткаченко О. Вразливість як особливість людської природи за умов антропологічних викликів новітніх технологій. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»,* 2023. № 46. С. 201–214. doi: https://doi.org/10.24919/2522- 4700.46.12

8. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. /гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. VI. 742 с.

9. Федорова К. Філософські антропотренди: підступ до людини майбутнього. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2022. № 4. С. 17–22.

10. Шелковая Н. Антропоцентризм та раціоцентризм як головні чинники втрати людяності. *Гуманізм. Людина. Людяність* : матеріали XXXI-х Міжнародних людинознавчих філософських читань, 2021 р. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. С. 102–107.

11. Ясперс К. Сучасна техніка. 2010. URL: https://gtmarket.ru/library/articles/6331 (дата звернення: 04.05. 2023).

12. Berdyaev, N. (2023). Man and Machine (the Problem of Sociology and the Metaphysics of Technology) (W. Trimble, Trans.). Technology and Language, 4(2), 7–26.

13. Descombes V. Le complément de sujet. Enquête sur le fait d'agir de soi-même. Gallimard. 2004. 521 p.

14. French Philosophy of Technology Classical Readings and Contemporary Approaches: Classical Readings and Contemporary Approaches. / Bernadette Bensaude Vincent, Xavier Guchet & Sacha Loeve (eds.) SpringerLink. 2018. 400 p. doi:10.1007/978-3-319-89518-5

15. Juchniewicz, N. Dialectical Technology – Hegel on Means, Tools and the Machine. Filozofia 73, 2018, № 10, p. 818–830.

16. Metzinger T. Why Is Virtual Reality Interesting for Philosophers? 2018. URL: https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frobt.2018.00101/full (дата звернення: 29.08.2023).

17. Papchenko E. Philosophy of technology: performance review and expected development. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/337600210_Philosophy_of_technology_performance_review_and_expected_development (дата звернення: 02.07.2023). doi:10.1051/shsconf/20197201019

18. Simondon G. Du mode d'existence des objets techniques. Paris: Aubier, 2001. 337 p.

19. Simondon G. L'Individuation psychique et collective / Préf. de Bernard Stiegler. Paris: Aubier, 2007. 293 p.

20. Tripathi A. Culture of Embodiment and Technology Reflection. 2009. URL: https://www.childresearch.net//RESOURCE/RESEARCH/2009/exfile/TRIPATHI.pdf (дата звернення: 15.10.2023).

21. Theodore John_Rivers. Technological artifice and the object-subject relationship. Technology in Society. 2019. Volume 59. doi:10.1016/j.techsoc.2019.101178

REFERENCES

1. Haidegger, M. (1998). Buttia v okoli rechei [Releasement]. URL: https://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/text-i-perekl/kn3-heid2.htm (Last accessed: 12.06. 2023). [in Ukrainian].

2. Hanaba, S. (2020). Evrystychnyi potentsial idei aktor-merezhevoi teorii B. Latura u rozuminni zmin i perspektyv rozvytku suspilstva [Heuristic potential of ideas of actor-network theory B. Latura in the understanding of changes and prospects of society development]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filosofiia» – Human Studies. Series of «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,* № 41, p. 97–110, doi: https://doi.org/10.24919/2522-4700.41.7 [in Ukrainian].

3. Zahorodniuk, V. (2010). Antropolohichnyi povorot i antypersonalistski tenzentsii u suchasnii filosofii. [Anthropological turn and anti-personalist tendencies in modern philosophy]. Filosofsko-antropolohichni chytannia : zb. nauk. prats. Filosofski dialohy. p. 117–121. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Kutsepal, S. (2013). Cvit Zh. Deloza: ryzoma, sens, nonsens. [The world of G. Deleuze: rhizome, sense, nonsense]. *Humanitarnyy˘visnyk ZDIA* – Humanitarian Bulletin of Zaporozhye State Engineering Academy, № 54, p.p. 216–223. doi: https://doi.org/10.30839/2072-7941.2013.24217 [in Ukrainian].

5. Melnyk, V. (2011). Liudynovymirnist nauky ta yii tsyvilizatsiini vyklyky [Human measurements of science and its civilization challenges].

Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filosofsko-politolohichni studii – Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political studies. Vol. 1. p. 9–22. [in Ukrainian].

6. Movchan, S. P., Chaplyhin, O. K. (2013). Osnovy filosofii tekhniky ta tekhnolohii [Basics of the philosophy of engineering and technology] : Navchalnyi posibnyk. Kharkiv : Vydavnytstvo «Fort» [in Ukrainian].

7. Tkachenko, O. (2023). Vrazlyvist yak osoblyvist liudskoi pryrody za umov antropolohichnykh vyklykiv novitnikh tekhnolohii [Vulnerability as a feature of human nature in the context of anthropological challenges of modern technologies]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia «Filosofiia» – Human Studies. Series of «Philosophy»: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,* 46, 201–214, doi: https://doi.org/10.24919/2522- 4700.46.12 [in Ukrainian].

8. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. (2002). NAN Ukrainy, In-t filosofii imeni H. S. Skovorody. /hol. red. V. I. Shynkaruk. Kyiv : Abrys. VI. [in Ukrainian].

9. Fedorova, K. (2022). Filosofski antropotrendy: pidstup do liudyny maŷbutnoho. [Philosophical and anthropological trends: toward a forthcoming human]. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyŷ zhurnal – Perspectives. Sociopolitical journal.* № 4. p. 17–22. [in Ukrainian].

10. Shelkovaia, N. (2022). Antropotsentryzm ta ratsyotsentryzm yak holovni chynnyky vtraty liudianosti [Anthropocentrism and ratiocentrism as the main factors of loss of humanity]. Humanizm. Liudyna. Liudianist : materialy XXXI Mizhnarodnykh liudynoznavchykh filosofskykh chytan, 2021 r. Drohobych : Redaktsiino-vydavnychyi viddil DDPU imeni Ivana Franka. p. 102–107. [in Ukrainian].

11. Yaspers, K. (2010). Suchasna tekhnika [Modern technology]. URL: https://gtmarket.ru/library/articles/6331 (Last accessed: 04.05. 2023). [in Ukrainian].

12. Berdyaev, N. (2023). Man and Machine (the Problem of Sociology and the Metaphysics of Technology) (W. Trimble, Trans.). Technology and Language, 4(2), p. 7–26.

13. Descombes V. Le complément de sujet. Enquête sur le fait d'agir de soi-même. [The subject complement. Self-Acting Investigation] Gallimard. 2004. 521 p. [in French].

14. French Philosophy of Technology Classical Readings and Contemporary Approaches: Classical Readings and Contemporary Approaches. / Bernadette Bensaude Vincent, Xavier Guchet & Sacha Loeve (eds.) SpringerLink. 2018. 400 p. doi:10.1007/978-3-319-89518-5

15. Juchniewicz, N. Dialectical Technology – Hegel on Means, Tools and the Machine. Filozofia 73, 2018, № 10, p. 818–830.

16. Metzinger T. Why Is Virtual Reality Interesting for Philosophers? 2018. URL: https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/frobt.2018.00101/full (Last accessed: 29.08. 2023).

17. Papchenko E. Philosophy of technology: performance review and expected development. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/337600210_Philosophy_of_technology_performance_review_and_expected_development doi:10.1051/shsconf/20197201019 (Last accessed: 02.07. 2023).

18. Simondon G. Du mode d'existence des objets techniques. [On the mode of existence of technical objects] Paris: Aubier, 2001. 337 p. [in French].

19. Simondon G. L'Individuation psychique et collective [Psychic and collective individuation] / Préf. de Bernard Stiegler. Paris: Aubier, 2007. 293 p. [in French].

20. Tripathi A. Culture of Embodiment and Technology Reflection. 2009. URL: https://www.childresearch.net//RESOURCE/RESEARCH/2009/exfile/TRIPATHI.pdf (Last accessed: 15.10. 2023).

21. Theodore John_Rivers. Technological artifice and the object-subject relationship. Technology in Society. 2019. Volume 59. doi:10.1016/j.techsoc.2019.101178